

Rendszerváltás Magyarországon, rendszerváltás a szovjet zóna más országaiban, Szomszédainknál.

A rendszerváltás hosszú történelmi folyamat. Évtized óta *érelődik* különböző műhelyekben, nemcsak értelmiségi összejöveteleken, szerkesztőségi szobákban, de a városi, falusi mindennapokban, munkahelyeken, a pörköltös hétvégeken, piaci tereferéken. Történeiszekre, pontosabban a tudományra vár annak megvilágítása: *többről van szó*, többről kell, hogy szó legyen, mint a Kádár János nevével jelzett kormányzati forma leváltásáról; többről: a Sztálin által kiépített szovjet rendszer leépítéséről (amely 1949-ben került bevezetésre nálunk és szomszédainknál). És a tudománynak majd azzal a kérdéssel is találkoznia kell, vajon éppen a Kádár-rendszer lényegi elemei mennyire voltak maguk is a szovjet rendszer megőrzői és miért, vagy mennyire voltak lebontásának kezdetei.

• Az újságstandokon soha nem látott folyóirat-kínálat. Immár másfél éve megszűnt az engedélyeztetés kötelezettsége, a cenzúra. A lapindítás üzleti vállalkozás is. És a lapok fennmaradása is az. Sokan kérdezték, kérdezik: most, a sajtó- és vélemény-szabadság Magyarországon vajon nem veszíti-e el aktualitását, szellemi töltését a História? A folyóirat úgymond mindig felvállalta a „kényes kérdések” feszegetését. Sokszor választottuk és válaszoljuk kérdezőinknek: a História nem azért tárgyalt társadalmilag, politikailag érzékeny kérdésköröket a szovjet rendszer idején, mert napi politikai botrányokat, a szellemi megveretéseket kereste volna (nem volt ún. politikai ellenzéki orgánium). Sokkal inkább szerkesztői, kutatói szemmel kerestük: hol tudjuk felszaggatni a sztálini szovjet rendszer körbecövekelté tudatvilág mélyrétegeit (nemzeti-kisebbségi problematika, hamis forradalmi romantika, gondolati és vallásszabadság, egyház, környezetvédelem, parlamentarizmus visszaszorítása, tulajdonlás, leegyszerűsített osztályharc-központúság, munkás-demagógia stb.). Figyeltük közgondolkodásunkban az évszázados közép-európai és magyar tudati betegségek újrajelentkezéseit. Kerestük a hangot, amelyen szólva talán megindíthatjuk a fejekben az önkritikus újragondolkodást (a köznapi munkavégzés, az iparkodás lebecsüléséről; idegenellenességről, ugyanakkor nemzeti önbecsülésünk elvesztéséről, romantikus, illuzórikus nemzeteszmények továbbéléséről; a más hibáztatásáról, árulókeresés-ről stb.). És ápolni igyekezett a História a történettudomány erejéből azt, ami a századunk végére még megmaradt: a higgadt múltszemlélet kifermálását a társadalomban. Higgadt múltszemléletet, amely segíthet, hogy a társadalom ne essen az önmarcangoláshoz vezető végletekbe saját megítélésében: mértéktelen elégedettséggel tekint jelenére, s közben tegnapi évtizedeit hisztérikusan megtagadja, hogy azután újakezdődjék immáron két-három évtizedenként előlről a végletes önmagunk-újraértékelés. S a hektikus végletek közben a közösség legjobb, leghatékonyabb szakértelme ment évtizedekkel ezelőtt, majd meg most ismét veszendőbe.

A rendszerváltás hosszú történelmi folyamat – ismételjük. Nem azonos a politikai vezető pozíciókban végrehajtott személycserékkel, alkalmoszerűen szerveződő pártok, csoportok őrsváltásával. Ez a beállítás megengedett a választók szavazatáért versengő napi politikai harcokban, de nem a társadalomtudományokban. Közép-Európában és így Magyarországon is a rendszerváltás a gazdasági és politikai elzárkózás felszámolása is, amikor az itt élő közösségeknek szembe kell nézniük tudati leromlottságukkal. Leromlottságukkal a munkaerőkölcs, az egymással szembeni napi viselkedésformák, a közösségi élet terén, amely évszázadok óta benne lappang e társadalmakban, és amelyet felerősített az elmúlt évtizedek politikai rendszere. Egy egész társadalom vagy földrész gondolkodásmódjának átgúrását, régi eszmények, fogalomvilág átgúrását is jelenti a rendszerváltás. Szorgos-alapos önmagunkba is tekintő gondolkodás-átalakító évtizedes programja ez egyénnek, közösségnek egyaránt.

••A demokratikus rendszerváltásban természetesen gomba módra bújnak elő a megoldásokat kereső programok. Reális útkeresés keveredhet szakszerűtlen és ezért káros műkedvelő akciókkal. A közösségnek hasznos új erők mellett természetesen jelentkeznek a magabiztos, harsány hályogkovácsok, másra mutogatók, jelen vannak a valódi megújulástól kivárából, taktikából tartózkodók, s léteznek, csak nem látszanak

TARTALOM

• Glatz Ferenc: Rendszerváltás, História 2

FIGYELŐ

- Kertész István: Mi tartotta össze a Római Birodalmat? 4
- Szász Zoltán: Reformtervek egy birodalom megőrzésére 6
- Erényi Tibor: A magyar szociáldemokrácia és a szomszédos országok 9
- Urbán Aladár: Terjeszkedés tengertől tengerig 12
- Niederhauser Emil: Az orosz gyarmatbirodalom kialakulása 15
- Surányi Róbert: A Brit Birodalomtól a Nemzetközösségig 18

A KÁDÁR-KORSZAK TÖRTÉNETÉBŐL

- Snagov–Budapest. Vas Zoltán levéltárából (Közléteszi: Vas Zoltánné) 22

CSALÁD ÉS SZOCIÁLPOLITIKA

- Sarkady János: A monogám család kialakulása 26

JELENIDŐBEN

- Erényi Tibor: Antiszemitizmus – zsidóság 29
- Glatz Ferenc: Német–magyar kapcsolatok 30

EMBER ÉS KÖRNYEZETE

- Vörös Károly: Mit ittunk, hova pisiltünk? 34

História

A Magyar Történelmi Társulat folyóirata.

Megjelenik évente hatszor

Szerkesztőség: 1014 Bp., Úri u. 53.

Telefon: 1560-457. Levélcím: Pf. 9. Bp., 1250

Főszerkesztő: GLATZ FERENC

Rovatvezetők: KERTÉSZ ISTVÁN,
SIPOS PÉTER, SZAKÁLY FERENC
VÖRÖS KÁROLY (felelős szerkesztő)

Szerkesztőbizottság: BALOGH ANDRÁS,
BENDA KÁLMÁN, BÍRÓ FERENCNÉ,
DIÓSZEGI ISTVÁN, ERÉNYI TIBOR,
HANÁK GÁBOR, KOVÁCS TIBOR,

Kiadja: a Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat
Felelős kiadó: HORTI JÓZSEF vezérigazgató

Készült a Zrínyi Nyomdában Budapest
Felelős vezető: Grasselly István vezérigazgató

Terjeszti: a Magyar Posta
Külföldön terjeszti: KULTÚRA Külkereskedelmi
Vállalat, Budapest, Pf. 149. H-1389

Előfizetési díj: fél évre 48 Ft, 1 évre 96 Ft

HU ISSN 0139-2409. Index: 25384

Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza!

egyelőre az őszintén elbizonytalanodottak. A társadalom előtt meg kell fogalmazódnuk világosan az elképzeléseknek, szándékoknak és aggályoknak. Láthatóvá kell tenni, milyen utak között választhat a polgár. Különböző percmemberkék, konjunkturalovagok uralhatják a közvélemény-formálást. A közösség pedig percválasztások eredményeiből kiábrándulva közönybe eshet. Vagy anarchiába. Ezek elkerülése mindenki érdeke...

A folyóiratok a szellemi áramlatok szervezői, megfogalmazói a szabad szellemű társadalomban. A történeti-politikai folyóirat nem politikai programfüzet. Inkább elgondolkodtató, kérdéseket megfogalmazó, az önmagának is feltett kérdésekre válaszokat kereső orgánus. Ez kívánt lenni a História tíz esztendeje, s nem is kíván több lenni ennél a következőkben sem. Nem biztos – így egyik kérdezőnk –, hogy a magyar társadalom igényel egy ilyféle elgondolkodtatást. És vajon – így mások – lesz-e fantáziája a szerkesztésnek a továbbiakban is, hogy ráérezzen az új társadalmi mozgalmak konfliktus-forrásaira? Sőt – tették fel így is a kérdést –, vajon az új, gyakran meglepően magabiztos erők hajlandóak-e tudomásul venni, hogy a tudomány, ha kilép a széles nyilvánosság elé, nem feltétlenül szegődik napi-taktikai programok követőjének? Sőt, azzal segít, ha feltárja e konfliktusokat, s együttgondolkodva beszél azokról? Érvényes választ a kérdésekre csak a következő évek adhatnak. De, kezdjük csak a szerkesztői ingzsebbe gyűrt és hosszú ideig hordozott-érlelt szerkesztői papírszeletkéccel firkált tartalomjegyzék-terveit...

•••Miért kell végigszenvednünk a rendszerváltás túlzásainak összes betegségét? (Kérdésünk a február 6-i szerkesztőségi ülésen.) Emlékezzünk csak: a proletárdiktatúrára áttérő politika agyongyalázott mindent, ami 1945, sőt ami 1948 előtt eredeztetett. Miért kellett a magyarságnak saját közvetlen múltjából egy antikorszakot teremtenie? Vajon kinek a napi politikai érdeke, hogy az elmúlt évtizedből egy újabb antikorszakot varázsolj elénk, ahol – úgymond – minden rossz, negatív volt, a vezetők sületlenek, visszaélők, korruptak, a nemzet ellenségei? És kinek az érdeke, hogy az indulatokkal játszva a Rákosi-rendszerrel szándékosan összekevert Kádár-rendszer-képet vetítsen a közönség elé? Vajon nem történeti kötelesség dokumentumokkal, adatszerűséggel megvilágítani az elmúlt negyven, illetve harminc év történetét?

A magyar társadalom a háborús vereség utáni magára találás befejező szakaszához érkezett. De vajon nem jár ez a nemzeti befeléfordulás veszélyével? önbizalomvesztés és elbizakodottság szélsőségeinek hajlama könnyen feledtetheti velünk, hol élünk, mekkora nemzet vagyunk, melyek fennmaradásunk, lépéstartásunk feltételei. Európa felé fordulunk, Nyugat felé – érthetően. De elveszítjük józan tájékozódásunkat, ha elfordulunk keleti szomszédainktól.

Birodalom éli válságát tőlünk keletre. Könnyen feledjük: az ottani reformerőknek köszönhető elsősorban, hogy végbe-mehetnek térségünk csendes forradalmi, a miénk is. Vajon nem vakság és a nemzet érdeke elleni demagógia összekeverni az ellenérzést és harcot a sztálini szovjet rendszer ellen a Szovjetunió- és oroszellenességgel? Történeti feladat kielégíteni a kíváncsiságot, mi tart össze és milyen erő bomlaszt meg egy birodalmat?

Dühöng egyes korosztályok, csoportok körében az anti-kommunizmus. Magyarázható jelenség. Más kérdés: elfogadható-e. De vajon – terjesztettük a szerkesztőség elé februárban – nem fog ez együtt járni „hagyományos úton” az antiszemitizmussal? S jön a visszahatás: akik szelet vetettek tegnap, ma vihart aratnak, őket söprő vihart?

Vajon nem feladatunk-e továbbra is állandóan figyelmeztetni:

a 18–20. században már egy új magyar nemzet él a Kárpát-medencében. És figyelmeztetni: mennyi bajt okozott a kirekesztéses romantikus magyarság-tudat évszázadunkban? Mennyire gyengítette a nemzet erejét! Sok etnikumból összegyűrt társadalom vagyunk. Mi is, szomszédaink is.

A sztálini szovjet rendszer ugyanúgy nem volt alkalmas a térség népei közötti hagyományos ellentétek feloldására, ahogy nem volt alkalmas az 1918–20-as államrendszer és az 1938–42 közötti revízió vagy az 1945 utáni békerendszer. Új utakat kell törni az államon belüli etnikumok közötti kapcsolatrendszerben, s új utakat az államok közötti érintkezésben. Nem kellene véglegesen leszámolni az ezredfordulón a nemzetállam illúziójával? És sorjáznak tovább a februári cédulák kérdései...

Az új pártok (akkor még, februárban félszázán voltak) mind ígérik a hozzáértés megbecsülését. Jó törekvés. A közösség érdeke a szakszerű üzemeltetés. Óriási megrázkódtatások adódhatnak, ha az „egypárt” uralmat felváltja a „győztes” párt vagy pártok uralma és ismét a pártközpontban (központokban) dőlnek el a dolgok. A História évek óta teszi fel a kérdést: vajon mire jó egyáltalán a pártrendszer, mint társadalomszervező intézményforma a 20. század végén? (A História többször tette fel a kérdést: vajon a 20–21. századi világ nagy kérdései megoldhatók-e a hagyományos egy- – vagy többpártrendszer 19. századi szerkezetével? A globális kérdések miért szorulnak ki e hagyományos pártkonstrukciókból: környezetvédelem, atom, szegénység, öregek, gyermekek, egyáltalán a társadalom mindennapjai üzemeltetésének szorgos munkája.) Vajon elkerülhető-e a nagy tévedés, hogy ismét a pártkáderek jöjjenek, és kezdődjenek újra az „illegális érdemen” alapuló karrierok? Remélhetően nem felejtődik el: hány állami „vezetőt” köszönhet ez a nép annak, hogy a Horthy-korszak rendőreitől pofonokat kaptak. És milyen meghasonlást idézett elő a társadalom múlt-tudatában, hogy százvezek igyekeztek ellenálló pontokat gyűjtögetni!

Vajon nem kellene-e a társadalomnak segíteni az új közösségi formák megelézésében? Felhívni a figyelmet a történelemben oly gyakran kikristályosodott, majd elhalt kis-közösségi szerveződésekre? A társadalmi élet polgári kereteire? Nemcsak felekezeti, etnikai, de érdeklődési és érdek-alapon szerveződött társadalmi körökre, amelyek oly sok kellemes estét, napot adnak az egyszer megélhető életben!

Felekezetek, egyházak! Felszabadítottuk a gondolkodást e téren, de vajon nem vezet-e ez anarchisztikus viszonyok között értelmetlen intoleranciára, a mások kirekesztésére? Egyházaink fél évszázadot maradtak el a világtól és vitapartnereik sem kevesebbet, amikor egyházzal beszélnek. Az egyén teljes szabadságának feltétele a közösség teljes toleranciája. Sok évszázados történelmi tapasztalat!...

A váltások időszaka óhatatlanul együtt jár a szónoklatok, a közjogi érvelésű ideológiák elburjánzásával. De vajon igaz-e, hogy a világ ezáltal megy előbbre? Nem esik az antisztálinista retorika gyakran a sztálinista romantikus forradalmi hangulatok csapdájába? Mi történik a mindennapok világában? Igaz lehet, hogy a retorika hangossága mellett még le is lassul a sztálini rendszer érdemi lebontása? S legyengíti, szétzilálja a társadalmat, s képtelenné teszi az elszánást és belátást kívánó radikális elhatározásokat?...

•••Rendszerváltás, História. Rendszerváltás csak akkor lehet eredményes, ha végrehajtói valós társadalom-képpel bírnak. A História hivatása – volt és marad – higgadt múlt és jelen-szemléletre törekedni. Azon gondolkodni és gondolkodtatni...

GLATZ FERENC